

EHL-İ BEYT FIKHİNİN İMAMI HZ.ALİ VE TAKİP ETTİĞİ İCTİHAD YÖNTEMİ

Ahmet YAMAN*

ALI, THE IMAM OF AHL AL-BAYT FIQH AND HIS METHOD OF IJTIHAD

In this article, it has been attempted to point out the fiqh methodology of the Fourth Caliph Ali, who found himself at the most important centre of historical change. This methodology is one side of his characteristics that was victimized during this historical transformation. I wonder if he had reached all norms that were narrated from him with a definite method. Was this method of an objective or subjective character? Here, it will be attempted to find answers to these questions in three stages.

GİRİŞ

Kaynakların neredeyse ittifakla verdiği bilgiye göre, son peygamberi doğrulayan ilk erkek, o peygamberin himayesinde büyüyen yakın akrabası ve damadı olan ve hicreti takip eden günlerde gerçekleşen muâhât uygulamasında kendisine kardeş ilan ettiği Hz.Ali (r.a.), bütün bu nitelikleri yanında fakihliğiyle de öncelikli bir konuma sahiptir. Ömer Nasuhi Bilmen'in (v.1971) şu cümleleri, biraz sonra ayrıntılarıyla ortaya çıkacak olan bu öncelikli konumu özetlemektedir:

"Hz.Ali, Rasulullah'dan sonra bütün Ashâb-ı Kirâm'ın en âlimi, en fakihi idi. Kendisinde fevkalâde bir ilm ü irfan vücuda gelmiş, en büyük bir ictihad kudreti tecelli etmişti. Hz.Ebu Bekr, Hz.Ömer gibi Sahâbe-i Güzîn'in eâzımı daima ilmî, fikhî meselelerde kendisiyle müzâkere ve müşâverede bulunur, kendisinin ilminden, fekâhetinden müstefid olurlardı. Yemen'e Kadı nasb edilmiştir. Velhâsıl, Hz.Ali fevkalâde malumatlı, ulûm-ı Nebeviyyeye muttali bir zât idi."¹

Bu makale, Hz.Ali'nin işte bu yönünü üç aşamada yakın plana almayı hedeflemektedir: Bir fakih olarak Hz.Ali'yi tanıyıp ashab arasındaki yerini belirledikten sonra, onun ictihad anlayışı ve fıkıh yöntemi tespit edilmeye çalışılacak ve nihayet onun bazı fikhî çözümlmelerine yer verilecektir.

A. BİR FAKİH OLARAK HZ.ALİ VE ASHAB ARASINDAKİ KONUMU

Kadılık görevi dolayısıyla Yemen'de kaldığı süre ile Tebuk Seferi haricinde Hz.Peygamber'in (s.a.) sürekli yakınında bulunan Hz.Ali, gerek bu beraberliğin tabii

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. yamanahmet@hotmail.com

¹ Bilmen, Ö.Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, 1/222

bir sonucu olarak, gerekse onun, dinde ince anlayış ve derin kavrayış sahibi olması yönündeki özel duasına mazhariyetinin bir nimeti olarak, fekâheti ile ön plana çıkan bir müctehid sahabidir.

Genç yaşına rağmen Yemen gibi karışık bir bölgeye kadı olarak atanması ve bu atama sırasında yaşananlar, biraz sonra yer alacak diğer verilerle birlikte, bu yargıyı teyit etmektedir: "Allah Rasulü, beni deve dişi gibi insanların bulunduğu Yemen'e kadı tayin ederken, ona, daha toy olduğumu ve bu heybetli adamların arasında hüküm vermekte zorlanacağımı söyleyecek olduğumda, elini göğsüme koyarak: '*Gît! Allah diline sebat, kalbine hidayet versin. Bu görevde ona doğruyu göster Allahım!*'" duasını buyurdu." İşte bu duayla Yemen'e giden Hz.Ali, orada baktığı hiçbir davanın kendisine ağır gelmediğini ve karar verirken hiç tereddüt yaşamadığını söyleyecektir.²

Onun bilgi birikimi ve yargı yeteneğinin arkasında, herhalde, Ahzâb Suresi'nde dile getirilen "...Ey Ehl-i beyt! Allah sizden kiri-pası gidermeyi ve sizi tertemiz yapmayı istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti (bilgeliliği ve sünneti) hatırlayın!..."³ ilahî teyidinin de rolü olsa gerektir.

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, sahabilerini belli alanlarda seçip ayıran Hz.Peygamber (s.a.), Hz.Ali'yi, fıkıh bilgisinin ana gereklilik olduğu kadılık alanında diğerlerine takdim etmiştir.⁴ Gerçekten de, daha Hz.Peygamber hayattayken kimler ictihad edip fetva veriyordu sorusuna cevap arandığında, gerek Sünnî gerek Şîî kaynaklar en başlarda onun adını vereceklerdir.⁵

Hatta bazı hadis ve tarih eserleri, yargıcılık hususunda ümmetin/ashabın en yetkin kişisinin⁶ ve en âliminin⁷ Hz.Ali olduğu tespitini, bizzat Hz.Peygamber'in yaptığını belirtirler. Öyle ki, Hz.Peygamber, sevgili kızı Hz.Fâtıma'ya (r.a.) müstakbel eşini, "Seni ümmetimin İslamı ilk kabul edeni ve ilim ve hilimde en ileri derecede olanı ile evlendirmemi istemez misin?" cümleleriyle⁸ tavsif etmişti. Bir başka sözünde de "Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır"⁹ buyurmuştur.

Başta Hz.Ömer ve Abdullah b. Mesud (r.a.) olmak üzere birçok sahabiden bu yönde yapılan çok sayıda nakil ile, önde gelen kimi tâbiûn âlimlerinin sahabe nesliyle

² Söz konusu atamayla ilgili ayrıntılı rivayetler için bkz. Ebu Davud, İstanbul 1981, "Akdiye", 6; Tirmizî, İstanbul 1981, "Ahkam", 5; Müsned, İstanbul 1981, 1/83,88; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut ty. (Dâru Sâdır), 2/337 vd.; Nesâî, *Hasâisu Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Kuveyt 1986, s. 56-59; Vekî, *Ahbâru'l-Kudât*, Beyrut ty. (Âlemu'l-Kütüb), 1/84-88; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, yy.(Dâru'l-Fikr) 1996, 42/388-391

³ Ahzâb 33/34

⁴ İbn Sabbâğ el-Mâlikî, *el-Fusûlü'l-Mühimme fî Ahvâli'l-Eimme*, s. 34'ten nakleden Rahimov Nâtık, "İmam Ali'nin Gazavatları", Hz.Ali'nin Hayatı ve Şahsiyetine Hasrolunmuş Beynelmîlî İlmî Konferansın Materyalleri, Bakü 2001, s. 113; Canlı bir örneği için bkz., Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut 1993, 7/280

⁵ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, Beyrut 1972, 4/420; İbn Sa'd, age., 2/335, 350; Vekî, age., 1/5, 104 ; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, (el-İsâbe'nin kenarında), Mısır 1328, 3/36, 38; İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım*, Beyrut 1994, 1/285; Emin Muhsin, *A'yânü's-Şîa*, Beyrut 1986, 1/345. Muhalif bir yorum için bkz., Zehebî, *el-Müntekâ*, çev. Cemaleddin Sancar, İstanbul 1986, s. 369

⁶ İbn Mesud, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Şeddâd b. Evs kanallı rivayetler başta olmak üzere bkz., Vekî, age., 1/88-89; İbn Abdilber, age., 3/38,39; Küleyni, *el-Kâfi*, Tahran 1365, 7/408; Hillî, *Nehcü'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, Kum 1407, s. 236

⁷ Müsned, 5/26; İbn Abdilber, age., 3/36; İbn Asâkir, age., 42/379-386. Zehebî'nin bu sözün sabit olmadığına dair tartışması için bkz., age., s. 371-372

⁸ Müsned 5/26; İbn Abdilber, age., 3/36; Hillî, age., s. 235, 247; bkz., Nesâî, *Hasâis*, s. 139

⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 20

ilgili fıkıh ölçütlü değerlendirmeleri, bize, yukarıda Hz. Peygamber'in dilinden yapılan rivayetlerin doğru olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Ömer (r.a.) "*İçimizde en doğru ve yetkin hüküm verenimiz Ali idi*" derken¹⁰; Abdullah b. Mesud, kendisiyle birlikte genel olarak sahabenin kanaatinin de bu yönde olduğunu belirtmiştir.¹¹ Saîd b. Müseyyeb'in nakline göre yine Hz. Ömer, çözerken, yanında yardımcısı olarak Ebu'l-Hasen'i olmayan bir sorunla karşılaşmaktan Allah'a sığınmıştır. Diğer taraftan Hz. Âişe (r.a.), sünneti en iyi bilen kişi olarak Hz. Ali'yi gösterirken; İbn Abbas (r.a.), ilmin onda dokuzunun Ali'de olduğunu, geriye kalan onda birde de ayrıca hissesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Saîd b. Cübeyr'in nakline göre aynı İbn Abbas, eğer güvenilir kişiler nakletmişse Ali'nin fetvalarının, kendi nazarlarında aşılmayacak bilgi hazinesi olarak değer taşıdığını, dolayısıyla hüküm ve fetva verirken onu göz ardı edemeyeceklerini söylemiştir.¹²

Tâbiünün önde gelen âlimlerinden Atâ b. Ebî Rabâh ile özellikle Mesrûk b. Ecdâ'nın şu tespitleri, Hz. Ali'nin sahabe nezdindeki konumunun, bir sonraki nesilce de taktir edildiğini göstermektedir: "Allah Rasulü'nün (s.a.) ilminin şu altı sahabide toplandığını gördüm: Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mesud, Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebudderdâ ve Übey b. Ka'b. Bu altı kişinin ilmi de Ali ile Abdullah'ta toplanmıştır."¹³

Sözel düzeydeki bu sitayişkar tespitler, uygulama olarak da birçok kez teyit edilmiştir. Söz gelişi o, Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın (r.a.) çekirdek istişare heyetinin vazgeçilmez üyesi idi.¹⁴ Kaynaklar, ilk iki halifenin "*Eğer Ali olmasaydı biz çok zor durumda kalırdık*" dediğini naklederler.¹⁵ Nitekim Hz. Ömer, bizzat kendisiyle ilgili bazı meselelerin çözümünü ondan istediği gibi; kendisine yöneltilen birçok soruyu da ona havale etmiştir.¹⁶ Bir defasında kendisine ihram yasakları konusunda soru soran bir kimseye Hz. Ömer'in verdiği şu karşılık, bu yaklaşımın açık bir göstergesidir: "*Sen Ali'yi tanımıyor musun? Git ona sor; çünkü bize onunla istişare etmemiz tenbihlendi.*"¹⁷

Bu noktada daha dikkat çekici olan husus, bizzat Hz. Ali'nin kendisinin de Kur'ân ve ahkam sahasında bir hayli iddialı konuşuyor olmasıdır: "Allah'ın kitabı hakkında sorun bana, haydi sorun! Ben her bir ayetin nerede, kim hakkında, hangi olay üzerine geldiğini ve gece mi, gündüz mü, dağda mı, ovada mı nâzil olduğunu vallahi bilirim! Kuşkusuz, Rabbim bana akleden bir kalp ve apaçık konuşan bir dil lûtfetmiştir."¹⁸; "Ne gözümü bürüyen uyku, ne de başımdaki meşgale beni, Allah

¹⁰ Buhârî, İstanbul 1981, "*Tefsir*", 2/7; İbn Mâce, İstanbul 1981, "*Mukaddime*", 11; Küleyni, age., 7/408; Vekî, *Ahbâru'l-Kudât*, 1/88-89; İbn Sa'd, age., 2/339; İbn Abdilber, age., 3/38; Emin, *A'yânü's-Şîa*, 1/345

¹¹ İbn Sa'd, age., 2/338-339; Vekî, age., 1/89; İbn Abdilber, age., 3/39-40, 41; İbn Asâkir, age., 42/404

¹² Bütün bu nitelemeler için bkz. Müsned, 1/96, 100, 133; İbn Sa'd, age., 2/338, 350; İbn Abdilber, age., 3/39, 40, 43; İbn Asâkir, age., 42/384 vd., 406-408; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Mısır 1328, 2/508; Emin, age., 1/330, 341, 342

¹³ İbn Sa'd, age., 2/350; İbn Asâkir, age., 42/409-410; İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, Beyrut 1991, 1/12-13; krş., 1/17-18. İmam Şâfiî, bu son iki sahabinin ihtilaf ettikleri hükümleri, "*İhtilâfu Ali ve Abdillâh b. Mesud*" başlığıyla *el-Üm'de* (7/251-307) bir araya getirmiştir.

¹⁴ İbn Sa'd, age., 2/350; Müsned, 1/104; Vekî, age., 1/110; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Kum 1404, 1/18; Kal'acî, *Mevsûatü Fikhi Ali b. Ebî Tâlib*, Dımaşk 1983, s. 6

¹⁵ Zeyd b. Ali, *Müsned*, Beyrut ty. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), s. 299; Hillî, age., s. 240

¹⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 7/276; İbn Sa'd, age., 2/339; Vekî, age., 1/307; İbn Asâkir, age., 42/405. Hz. Âişe'nin benzer bir tavn için bkz. Müsned, 1/96, 100, 133; İbn Abdilber, age., 3/43

¹⁷ İbn Abdilber, age., 3/43; Kal'acî, age., s. 6

¹⁸ İbn Sa'd, age., 2/338; İbn Abdilber, age., 3/43; Hillî, age., s. 240; İbn Hacer, age., 2/509; Emin, age., 1/329-330, 344

Rasulü zamanında Cebrâil'in o gün helal veya sünnet ya da farz (kitab) olarak ne indirdiğini, hangi emir veya yasakları getirdiğini ve kimler hakkında ayet geldiğini bilmeme engel olamamıştır.¹⁹

İlk dönem bazı Şîî müelliflerin Hz.Ali'nin haram-helal konusunda -hatta Şîî ıstılahta dînî hükümlerin tümünün genellikle bu iki kavramla karşılanıyor oluşu dikkate alınırsa- dinin her alanında, her şeyi biliyor olduğundan dolayı Hz.Peygamber'den sonra hiç kimseye soru sormadığı yönündeki abartılı yorumları²⁰, belki de Hz.Ali'nin kendisiyle ilgili bu hayli iddialı sözlerinden kaynaklanmaktadır.

Allah Rasulü'nün vefatından sonra herhangi bir resmî görev almayarak²¹, hatta hiçbir savaşa da katılmayarak kendisini Medine'de ilim meşguliyetine hasreden²² Hz.Ali, ahkâmın uygulanması noktasında da oldukça hassastır. Tatbikattaki aksaklıklara ve ihmallere derhal müdahale eden bir tabiata sahiptir. Mesela, akıl sağlığı yerinde olmayan bir kadını, zina fiilinden dolayı cezaya çarptıran Halife Ömer'e, delilerin ceza ehliyeti olmadığı uyarısında bulunmuş²³; Hz.Osman'a da şer'î cezaları usulüne uygun olarak infaz etmediği, mesela, Hürmüzân'a farklı bir kısas uyguladığı, sarhoş olarak namaz kıldırarak bir valisini ancak ısrar karşısında cezalandırdığı ve hac ibadeti sırasında Mina'da namazı kasretmediği için açık itirazlarda bulunmuştur.²⁴

Ticarete başlayacak birisine "Önce fıkıh öğren" tavsiyesinde bulunması²⁵, işkence altında elde edilen itirafı geçersiz sayması²⁶, eşlerini sürekli boşayan oğlu Hasan'a artık kız vermemeleri yönünde çevresini uyarması²⁷ gibi örnekler de bu noktada manidardır.

Fıkıh müktesebatının genişliğine ve bu alanda ashab arasındaki konumunun yüksekliğine rağmen Hz.Ali'den yapılan nakiller, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas gibi diğer bazı genç sahabîlere oranla daha az olmuştur. Birçok sahabînin beyanına göre en âlimleri olduğu, kendisini Medine'de ilme ve fetvaya verdiği halde, ondan yapılan hadis ve fıkıh rivayetinin azlığını bazı müellifler şu gerekçelerle izah etmişlerdir:

a. Hz.Ali, kendisinden önceki üç halifenin neredeyse baş müsteşarıydı. Bu devre, İslam idaresinin kuruluşunun tamamlandığı evredir. Dolayısıyla onun birçok ichtihadı, devlet uygulaması olarak icra şansı buldu ve devlete nispet edildi. Bir anlamda o, bu oturmuş yapının arkasındaki meçhul askerdî. Hilafet kendisine intikal ettiğinde de zaten yapılanma tamamlanmıştı.

b. Diğer taraftan, hilafeti uzun sürmedi. Enerjisi, bu yapıyı tahkim etmekten çok, iç kargaşaları bastırmakta harlandı. Buna bağlı olarak, fıkıh ve tefsir malumatını yeni nesillere aktarmaya fırsat bulamadı.

c. Lehide ve aleyhinde söylenenler çok olunca, sonraki nesiller, ondan gelen

¹⁹ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 343; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 42/386,397

²⁰ Temîmî, *Deâimu'l-İslam*, Kahire 1960, 1/94

²¹ Hz.Ömer'in Suriye ve Filistin seferi sırasında askerî vali olarak Medine'de kalması bunun bilinen tek istisnasıdır.

²² İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/508

²³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3/39; Zehebî, age., s. 250

²⁴ Fıglalı E.Ruhi, "Ali", DİA, 2/372; Kufe valisi Velid b. Ukbe'ye uygulanan ceza için bkz., Müslim, İstanbul 1981, "Hudûd", 38; Ebu Davud, "Hudûd", 35; İbn Mâce, "Hudûd", 16; Müsned, 1/82

²⁵ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 227-228

²⁶ Zeyd b. Ali, age., s. 299

²⁷ İbn Ebî Şeybe, 1/257'den nakleden Kal'acî, age., s. 439

nakillere ihtiyatla yaklaştılar ve sıkı elekten geçirdiler. Bu da sonuçta, birçok rivayetin göz ardı edilmesi anlamına geldi.²⁸

Gerçekten de, böyle bir sonuçta her üç gerekçenin de belli oranda etkisi olmakla birlikte, sahabe arasında yaşanan siyasi kutuplaşmalarda Hz.Ali'nin etkin rollerde oluşu, muhatabına karşı kör ve sağır hale getiren sevgi ve düşmanlığın odağında yer alışı, onun bıraktığı fıkıh mirasını perdelemişe benzemektedir. İbn Ebî Müleyke'nin anlatımı olarak Müslim'in *Sahih*'inde yer verdiği bir hatıra bu noktaya ışık tutmaktadır:

"İbn Abbas'a bir mektup göndererek, bana kısaca bir risale yazmasını istedim. Bunun üzerine benim hakkımda 'O, samimi bir çocuktur; ben onun için güzelce seçmeler yapayım' diyerek isteğe cevap verdi. Bir ara, Ali'nin mahkemede verdiği kararları istedi ve onlardan da bazı hükümleri seçip yazmaya başladı. Bazen bir karara takılıyor ve 'Vallahi, eğer sapıtmış değilse, bu hükmü Ali vermiş olamaz' diyordu."²⁹

Yine aynı kaynaktan yer alan bir sonraki Tâvûs b. Keysân rivayeti ile Ebu İshak ve İbn Ayyâş rivayetleri, sorunun boyutları hakkında fikir vermektedir:

"İbn Abbas'a, Ali'nin (r.a.) verdiği mahkeme kararlarını içeren bir kitap getirdiler. Fakat İbn Abbas, az bir kısmı hariç onu yok etti."

"Ali'den (r.a.) sonra bu yeni şeyleri icat ettiklerinde onun dostlarından biri 'Allah onları kahretsin! Öylesine değerli bir ilmi bozdular ki.' demişti."

"Muğîra b. Şu'be, 'Ali'den (r.a.) hadis rivayeti konusunda, Abdullah b. Mesud'un dostlarından başka doğru söyleyen yoktur' demiştir."³⁰

İmam Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) başından geçen bir olay da, bu noktada câlib-i dikkattir:

"Harun Reşid, bir defasında *el-Muvatta*'ı kastederek İmam Mâlik'e sorar:

— Senin bu kitabında Ali ve İbn Abbas'ın rivayetlerini göremiyoruz?

Mâlik cevap verir:

— O ikisi hem benim memleketimde değillerdi; hem de ben onların râvîleriyle pek görüşemedim."³¹

Mezkûr bilgiye, *Mâlik* isimli eserinde atıf yapan Ebu Zehra (v. 1974) şöyle bir yorum getirmiştir: "Eğer Mâlik, 'onlar benim memleketimde yani Medine'de bulunmuyorlardı' derken, hayatlarının son senelerini kastediyorsa bu, kuşkusuz doğrudur. Çünkü Ali'nin (r.a.) hilafet merkezi Irak idi ve zaten kabri de oradadır. İbn Abbas'ın medresesi de son demlerinde Mekke'de idi; derslerini özellikle de Kur'an-ı Kerim tefsirini orada yapıyordu. Onun içindir ki, ikisinin râvîleri bu şehirlerde çoktu. Fakat Ali'nin hayatının çoğunluğu Medine'de geçmiştir; zira kendinden önceki üç halife zamanında orada yaşamıştı. Öyleyse Medine'deki râvîlerin ondan hadis dinlememiş olmaları mantıklı değildir. Fakat Emevîlik eğilimi galip gelip de, onları memnun etmek veya eziyetlerinden emin olmak için Ali'den oldukça az rivayette bulunmuşlardır. Hakikaten Emevîler, hayattayken Ali'ye düşman kesilip sonra da onun soyundan gelenlerin kanlarını mubah sayarak, Ali'nin (Allah onun şanını yüceltsin) hatırasını unutturmak ve adını silmek için her şeyi yaptılar..."³²

²⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 1/17; Kal'acî, age., s. 6; Kandemir, M.Yaşar, "Ali", DİA, 2/375

²⁹ Müslim, *"Mukaddime"*, Bab:4

³⁰ Müslim, *"Mukaddime"*, Bab:4

³¹ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta*, Beyrut 1990, 1/13

³² Ebu Zehra, *Mâlik*, Kahire ty. (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), s. 59

Bu siyasî nedenlerin yanında bize öyle geliyor ki, Hz.Ali'nin şahsî tavrı da, ona ait bilgi hazinesinin kemiyetinde etkili olmuştur. Şöyle ki, o, bildiği her şeyi herkesle paylaşmak; her olaya fetva yetiştirmek ve adeta bir fıkıh üretim merkezi olarak çalışmak gibi bir tabiata sahip değildi. Aksine, ancak kendisine müracaat edildiğinde kanaatini ve bildiğini açıklama yolunu benimsemişti. Onun bu tavrını biz, Hz.Peygamber'in (s.a.) vefatını takiben toplumsal olaylarda etkin olarak yer almayı değil de, evinde ilimle meşguliyeti tercih etmesinden sezinleyebiliyoruz. Ona ait olarak kaynaklarda yer alan şu sözleri de tabiatına dönük bu tespitimizi teyit etmektedir:

"Âlim, kendisine sorulan ve hükmünü bilmediği bir soruya 'bilmiyorum' demedikçe, hayâ sahibi olamaz."; "Fakihler, dünyaya dalmadıkları sürece, peygamberlerin vekilleridirler." Hatta Ebu'l-Kasım Abdî'nin Ebân yoluyla Hz.Ali'den yaptığı bir nakle göre o, hata eden müctehid yargıcın bile helak olacağı görüşündedir: "Yargıçlar üçe ayrılır. Bunlardan ikisi helak olmuş, birisi kurtulmuştur. Helak olanlar, göz göre göre haksız karar veren ile ictihadında yanlındır. Kurtulan ise, Allah'ın emrettiği biçimde amel edendir." Ve nihayet aynı Hz.Ali (r.a.), Hz.Peygamber'in şu sözünü nakleder: "Bilgisizce fetva veren kişiye gökyüzü ve yeryüzü melekleri lanet eder."³³

Yine aynı tabiat sebebiyle olmalı ki, geniş sünnet kültürüne rağmen o, az hadis rivayet eden sahabe arasında yer almıştır.³⁴

Fakat bütün bunlara rağmen Hz.Ali'nin bize ulaşan fikhî birikimi, yine de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bu birikimi, hadis-sünnet, tarih ve fıkıh eserlerinden derleyerek bir araya getiren Muhammed Ravvâs Kal'acî'nin 648 sayfalık *Mevsûatü Fıkhi Ali b. Ebî Tâlib* isimli eseri, bunun en bariz göstergesidir.

Hız.Ali'nin görüş ve yaklaşımları, kendisinden sonra sahneye çıkan hemen bütün mezhep ve müctehidlere tesir etmiştir. Onun hutbe, vaaz ve diğer konuşmalarından derlendiği iddia edilen *Nehcü'l-Belâğa*'ya yaptığı şerhte İbn Ebî'l-Hadîd (v.656/1258) ile bir başka önemli isim Allâme Hillî (v. 726/1325), biraz da abartılı bir üslupla, meşhur dört mezhebin ilmî altyapısının sonuçta Hız.Ali'ye ait olduğunu şöyle dile getirirler: Şâfiî, ilmini Muhammed Şeybânî'den ve Mâlik'ten alırken Ahmed de Şâfiî'den aldı. Bunların hepsinin ilmi, bir şekilde Ebu Hanîfe'ye dayanır. O da Cafer b. Muhammed'den istifade etmişti. Cafer Sadık'ın birikimi ise, sonuçta Ali'ye döner. Diğer taraftan Mâlik, hocası Rabîatü'r-Rey'e çok şey borçludur. Rabîa'nın silsilesi ise İkrime ve İbn Abbas kanalıyla Ali'ye çıkar.³⁵

Sevgi körlüğüyle ma'lûl olan bu ifadeler, adı geçen müctehidler arasındaki karşılıklı tabîî istifadeyi, küllî etkileşim gibi sunma zaafı yanında, bir hakikate de parmak basmaktadır. Gerçekten de, mezhep kurucusu imamlar da dahil olmak üzere diğer müctehidlerin tek değil, birçok bilgi kaynağı bulunmaktadır ve bunlardan birisi de Hız.Ali'dir. Söz gelişi, İbn Ebî Hadîd'in de fikhî bilginin ana dağılım merkezlerinden biri olarak nitelediği ve hatta İmam Şâfiî'nin diliyle 'fıkıh söz konusu olduğunda insanların etrafında toplandığı aile reisi sayılan'³⁶ Ebu Hanîfe, kendi bilgi kaynaklarını

³³ Bütün bu sözler için bkz., Abdurrazzâk, *el-Musannef*, 11/328; Temîmî, *Deâimu'l-İslam*, 1/80, 81, 94, 96; Küleynî, *age.*, 1/42-43, 46; Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, Kum 1413, 3/4, 7

³⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, (İrâkî'nin, *et-Takyîd ve'l-İdah*'ı ile birlikte), Medine 1969, s. 302-303

³⁵ İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, 1/18; Hillî, *Nehcü'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 235, 237; ayrıca bkz. Zehebtî, *el-Müntekâ*, s. 375-376

³⁶ Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashabih*, Haydarâbâd 1974, s. 71, 124

şöyle sıralar:

"Ben ilmi, Hammad ve İbrahim (Nehaî) yoluyla Ömer, Ali, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas'tan aldım"³⁷; "İlmimin kaynakları, Ömer ashabı kanalıyla Ömer, Ali'nin ashabı kanalıyla Ali, ashabı aracılığıyla Abdullah (b. Mesud)dur. İbn Abbas hayattayken ondan daha bilgini yoktu."³⁸

Farklı oranlarda olsa da aynı husus, diğer mezhepler için de geçerlidir.

B. HZ.ALİ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI VE FIKIH YÖNTEMİ

Bu başlık altında, önce, Hz.Ali'nin fikhî bilginin üretim mekanizması olan icthad ile, hukukçuda bulunması şart olan icthad ehliyetine dair görüşlerine değinecek, sonra da takip ettiği fıkıh yöntemine ilişkin bazı tespitlerde bulunacağız.

Öncelikle ve önemle belirtilmelidir ki, Hz.Ali, bütün Müslümanlar için geçerli ve mümkün olan nesnel bilgi kaynaklarına bağlı olarak hüküm tesis edilebileceği kanaatindeydi. Dolayısıyla ona göre icthad, kontrol edilebilir ve sağlaması yapılabilir bir etkinliktir.

Daha sonraki Şiîler ve özellikle gûlât arasında yaygınlık kazanan "İmam(lar) vahiy alır. Kulağına üflenir, kalbine ilham edilir. Rüyada bilgi alır. Atalarından kalan gizli kitaplar vardır; fetva ve hüküm verirken ondan istifade eder..."³⁹ gibi yanlış telakkilere bizzat kendisi, şu cümlesiyle karşı çıkmıştır: "İmamın görevi ancak, Allah'ın indirdiği ile hükmetmektir. Hangi lider olursa olsun, Allah'ın kitabı ile hükmetmiyor ise ona itaat edilmez."⁴⁰ Diğer pek çok Ehl-i beyt imamı da "Helal hükmümüzün kaynağı da haram hükmümüzün kaynağı da Allah'ın kitabıdır" sözüyle⁴¹ bu tavrı pekiştirmişlerdir.

Buhârî'nin Sahîh'inde yer verdiği bir bilgi, bu konuda birinci elden bir tavih hüviyetindedir:

Ebu Cuhayfe, Hz.Ali'ye gelerek, Kur'ân'dan başka diğer insanların bilmediği bir bilgi kaynağına sahip olup olmadığını sormuş, Hz.Ali de ona şu cevabı vermiştir: "Tohumu büyüten, canlıları yaratan varlığa yemin ederim ki, hayır! Benim yanımda, sadece Allah'ın kitabı ve herhangi bir müslümana verilen algı kabiliyeti bulunmaktadır. Bir de şu elimde gördüğün sahîfe. Onda da diyete, esirlerin kurtarılmasına ve bir kâfire karşılık olarak bir müslümanın öldürülemeyeceğine dair hükümler bulunmaktadır."⁴²

Müslim başta olmak üzere birçok hadis kaynağının rivayet ettiği Ebu't-Tufeyl menşeli bir başka bilgide ise Hz.Ali, Hz.Peygamber'den (s.a.) özel sırlar ve bilgiler almadığı gerçeğini vurgulamaktadır: "Ali b. Ebî Tâlib'in yanında idim. Birisi gelerek 'Nebi (s.a.) sana sır olarak ne vermişti, bizi bilgilendir' deyince Ali çok kızdı ve: 'O, diğer insanlardan gizleyip de sadece bana sır olarak hiçbir şey söylemedi.' dedi."⁴³

Bu bilgiler bize, Şiî kaynaklarda yer alan "Hz.Ali'nin fıkhi, Peygamber ve Cebrâ-

³⁷ Saymerî, age., s. 58-59; Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, Beyrut ty. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 13/334.

³⁸ Bağdâdî, age., 13/334

³⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/213-214, 222, 224, 227, 258

⁴⁰ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 322

⁴¹ Temimî, *Deâimu'l-İslam*, 1/50

⁴² Şâfiî, age., 7/279; Buhârî, "İlim", 39; "Diyâr", 31

⁴³ Müslim, "Edâhi", 43-45; Tirmizî, "Diyâr", 16; Müsned, 1/79,81,100,102. Tam tersi iddia ve rivayetler için bkz., Küleynî, age., 1/239, 242; Hillî, age., s. 240

il aracılığıyla Allah'a dayanıyordu⁴⁴; Ali'nin bizzat yazdığı ve Ehl-i beyt'e miras bıraktığı 70 zirâ uzunluğunda, her biri 27 satırdan oluşan 13 sayfalık bir ulûm'l-Kur'ân kitabı vardı ve içinde, insanların bütün ihtiyaçlarını karşılamak üzere bizzat Allah Rasulü'nün yazdırdığı bilgi ve hükümler bulunuyordu⁴⁵ şeklindeki rivayet tespitlerinin yanlış olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu bağlamda Hz.Ali, nesnelliğin bir gereği olarak, metinlerin zâhirine göre yorumlanacağını ve tevilden kaçınılması gerektiğini de belirtmiştir. Onun "Zâhirde karşı çıkılabilen/yanlışlanabilen, bâtında da yanlışlanır; zâhirde kabul edilebilen bâtın itibarıyla da kabul edilebilir"⁴⁶ sözü yanında, Hz.Peygamber'den yaptığı şu nakil, bunu göstermektedir: "Bu ilmi, sonradan gelen her nesilde âdil olan bir grup yüklenir ve onu aşırıların tahrifi, batıl taraftarlarının kapkaççılığı ve cahillerin tevilinde arındırır."⁴⁷

Onun zâhirî bilgiye önem verdiğinin câlib-i dikkat iki örneği, bu vesileyle hatırlanabilir:

a. Bir suikastle şehid edilen Hz.Osman'ın (r.a.) kanını dava edip, ne olursa olsun birilerinin buna karşılık kısas edilmesini talep edenlere Hz.Ali, kesin delillerle kâtiler tam olarak belirlenmedikçe kısas cezasını uygulayamayacağı cevabını vermişti.⁴⁸

b. Bir kişi, beraberinde iki şahidiyle Hz.Ali'nin huzuruna gelerek, falan kadınla evli olduğunu iddia etti. Bilgisine müracaat edilen kadın, bu iddiayı reddetti. Fakat zâhirdeki iki şahidin dediğine göre hüküm verileceğini de bildiği için Hz.Ali'ye şu teklifte bulundu: 'Mademki bu işten kurtuluşum yok; bari sen, şimdi beni bu adamlarla evlendir de günaha girmeyeyim. Zira gerçekten aramızda nikah bağı yok.' Bu teklife Hz.Ali'nin cevabı, 'zaten bu iki şahit seni evlendirmiş durumda' olmuştur.⁴⁹

Buraya kadar işaret ettiğimiz bilgilere paralel ve dolayısıyla bir anlamda onları destekleyecek bir başka açılım olarak, Hz.Ali'nin kaynaksız/özel reyçi yaklaşımlara mesafeli durduğunu da söyleyebiliriz.⁵⁰ Nesnel bilginin taşıyıcısı olan âlimlerden, ilimleriyle birlikte göçüp gitmelerinden önce istifade edilmesi gerektiğini söyleyen Hz.Ali, buna gereken önemin verilmemesi halinde, eser ve sünnetleri bir tarafa atıp mücerret reyle hüküm veren saptırıcı cahillerin söz sahibi olacağı; böyle bir gelişmenin de ümmetin sonunu hazırlayacağı uyarısında bulunmuştur.⁵¹ Onun bu uyarısı, kendi uygulamasında da belirleyici olmuş, mesela Yemen kadısı olarak verdiği kararları, özellikle de icthada dayalı olanlarını, temyiz ve tasdik amacıyla Medine'nin onayına sunmuştur.⁵² Bu tavrın bir devamı olarak o, konunun inceliklerini tam kavramadan hüküm vermemeyi tavsiye etmiş⁵³; ancak Kur'ân'ı çok iyi bilen, nâsih-mensûh bilgisine sahip olan, sünnetin künhüne vâkıf olan ve ferâizi kavramış bulunan kimsenin icthad ehliyetine sahip olabileceğine işaret etmiştir.⁵⁴

⁴⁴ Küleynî, age., 1/53, 213-214, 222, 224, 227, 258, 263; Emin, *A'yânü's-Şîa*, 1/35,49

⁴⁵ Küleynî, age., 1/242; Emin, age., 1/90-93

⁴⁶ Temimî, age., 1/52; (krş., 53,94); benzer bir yaklaşım için bkz., Küleynî, age., 1/38

⁴⁷ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 342; bkz., Küleynî, age., 1/32

⁴⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/508

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul 1983, 16/181; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1972, 10/105

⁵⁰ bkz., Ebu Davud, *"Tahâra"*, 63; Küleynî, age., 1/54; İbnü'l-Kayyim, age., 1/46

⁵¹ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 343

⁵² Vekî, age., 1/94,96-97

⁵³ Temimî, age., 1/80

⁵⁴ Zeyd b. Ali, age., s. 343

Bir adım sonra, ictihad ehliyetine sahip olsa bile, Hz.Ali'ye göre, her müctehid isabet etmiş olmadığı gibi, her ictihad da doğru olmayabilir. Binaenaleyh, usûlül-fıkh ıstılahıyla konuşacak olursak Hz.Ali, her müctehidin doğruyu bulmuş olduğunu iddia eden musavvibeden değil, doğrunun teaddüd etmeyeceğini söyleyen muhattiedendir. Yukarıda geçen "...Hata eden müctehid yargıç helak olmuştur" sözü ile "Kendilerine had cezası uygulandığı için ölenlere üzülmem. Ama içki içme suçunun cezası sebebiyle ölenlere acırım; çünkü bu, bizim kendi ictihadımızla verdiğimiz bir hükümdür" deyip, böylelerinin diyetini beytümâlden ödemesi⁵⁵, bu yaklaşımın göstergeleridir.

İctihad anlayışı konusunda son bir not olarak, Hz.Ali'nin kişi karizmasına iltifat etmediği, aksine verilen bilginin ve yapılan naklin doğruluğunu esas aldığını belirtebiliriz: "Söyleyenin kim olduğuna değil, ne söylediğine bak!"⁵⁶ sözü yanında, "Sen insanları hak ile tanımaya çalış; hakeki insanlarla tanıma! Hakeki tanı, o zaman kimin haklı olduğunu bilirsin." şeklindeki tavsiyesi⁵⁷, bize onun adına böyle bir tespitte bulunma cesareti vermektedir.

Hz.Ali'nin takip ettiği fıkıh yöntemi konusunda en dikkat çekici husus, onun kıyasçı bir çözümleme mantığına sahip oluşudur. İki ana kaynak olan Kur'an ve sünnetteki verili hüküm çerçevesini ve hukuk düşüncesini aşmama kaygısı, onu, bir şekilde benzerlik ilişkisi kurabildiği sürece, bu iki kaynakla sınırlı bir çözümlemeye götürmüştür. Bu sebeptendir ki o, Kur'an ve sünnet konusunda oldukça hassastır. İşte bu kıyasçı bakışı, bizi zorunlu olarak onun Kitap ve sünnet kültürüne ilişkin bazı yorumlarda bulunmaya sevkedecektir.

Vahiy katipliği yapan, Hz.Peygamber'in sürekli yanı başında bulunduğu için nüzûl ortam ve şartlarını yakından bilen Hz.Ali'nin, Kur'an'ın her bir ayetiyle ilgili derin bilgi sahibi olduğuna dair kendi sözü yukarıda geçmişti. Buna bir de, sahabe neslini yakından tanıyan Saîd b. Müseyyeb (v.94/713) ve İbn Şübrüme'nin "Ali b. Ebî Talib'den başka 'bana sorun, sorun bana' diyen biri çıkmamıştır."⁵⁸ yönündeki tespiti eklenince, onun Kur'an bilgisinin düzeyi anlaşılmış olur.

Bunun yanında, özellikle Şiî müelliflerce dile getirilen Hz.Ali'nin nüzûl sırasına göre Kur'an'ı cem ettiği iddiaları⁵⁹ ispata muhtaç görünmektedir. Zira böyle bir Mushaf olsaydı şöhret kazanır, mütevatir ve şâz kıraatleri tespitite müracaat kaynakları arasında sayılır ve en azından bizzat kendisi, hiç olmazsa hilafeti döneminde bahis mevzuu yapardı. Kaldı ki, Ehl-i beyt'in en yakınlarından biri olan İkrime dahi, böyle bir mushaftan haberi olmadığını söylemiştir.⁶⁰ Nitekim Hz.Peygamber zamanında Kur'an'ı cem eden sahabîler arasında da onun ismi geçmemektedir.⁶¹

Diğer taraftan yine kimi Şiî kaynaklarda yer alan "Ali ve Fâtıma başta olmak üzere Ehl-i beyt'in elinde farklı bir Kur'an vardı; indirildiği gibi cem eden ve ezberle-

⁵⁵ Zeyd b. Ali, age., s. 300; Müslim, "Hudûd", 39; Zehebî, age., s. 249

⁵⁶ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû*, Beyrut 1978, s. 206; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire ty. (Dâru't-Türâs), 2/503

⁵⁷ Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs*, s. 291'den nakleden Güler, Zekerîya, "Hz.Ali: İlim ve Hikmet Abidesi Kişi", Hz.Ali'nin Hayatı ve Şahsiyetine Hasrolunmuş Beynelmîl İlmi Konferansın Materyalleri, Baku 2001, s.222

⁵⁸ İbn Abdilber, age., 3/43; İbn Asâkir, age., 42/398,399

⁵⁹ bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut ty. (Mektebetü Hayyât), s. 28 (İbnü'n-Nedîm, Hz.Ali'nin hattıyla cemedilmiş bu nüshayı gördüğünü beyan etmektedir.); Küleynî, age., 1/228; İbn Asâkir, age., 42/399; ; Süyûtî, *el-İtkân*, Beyrut 1978, 1/77; Emin, age., 1/89-90

⁶⁰ İbn Sa'd, age., 2/338; İbn Asâkir, age., 42/399

⁶¹ İbn Sa'd, age., 2/355-357. Bu konudaki tartışmalar için bkz., Süyûtî, age., 1/77-82

yen sadece Ali idi; Fâtıma'nın mushafı, bilinen mevcut Kur'an'dan üç kat fazlaydı" gibi iddiaların⁶² tarihî tutarsızlığı bir yana, Hz.Ali'nin yukarıda değindiğimiz kıyasçı tavrından hareketle şu itiraz da yapılabilir: Reye müracaat etmeyip nassa bağlı kalma adeti, onun, bizce bilinmeyen bu mevhum mushafı bir şekilde dikkate almasını gerektirirdi. Oysa bunu gösteren ne bir sözü, ne bir fetvası ne de bir yargı kararı vardır. Dahası, en azından samimi Müslümanlığı ve cesur karakteri⁶³ sebebiyle, hiç olmazsa kendi hilafeti döneminde bu mushafı ortaya çıkarıp uygulayabilirdi ki, bu da olmamıştır. Aksine hayatı boyunca onun, İmam Mushafı benimsediği apaçık ortadadır.

Sünnete bakışına gelince, Hz.Ali, Kur'an'ın ve dolayısıyla İslam'ın standart anlam ve yorumunu, sünnetin taşıdığı görüşündedir. Daha açık bir ifadeyle, ona göre sünnete başvurulmadan Kur'an/İslam tam olarak anlaşılamayacaktır. Onun genel teşri yönteminde sünnetin ikinci ana kaynak konumunda olduğu gerçeği bir tarafa, dinî tartışmalarda Kur'an ile değil de, sünnet ile cevap verme kaygısı buna işaret etmektedir. İbn Abbas'a verdiği şu öğüt, bu hususa parmak basmaktadır: "Hâricilerle tartışırken Kur'an'ı delil getirme! Zira o, farklı anlamalara müsait bir kitaptır. Sen bir anlam verirsın, onlar başka bir anlam. Onun için sen onları sünnet ile ilzâm et/sıkıştır." Bir ara İbn Abbas "Fakat ey müminlerin emiri! Ben Allah'ın kitabını onlardan çok daha iyi bilirim. Zira o, bizim evimizde nâzil oldu" diyecek olur, ama Hz.Ali aynı cevabı verir: "Kur'an birçok anlamların taşıyıcısıdır. Sen onlarla tartışmada sünneti merkeze al; çünkü sünnet karşısında kaçacak yer bulamazlar."⁶⁴

Sünnetin işbu merkezî rolüne vurgu yapan Hz.Ali, tabiatıyla onun hem naklinde hem de uygulanmasında çok titiz bir tavır sergilemiştir. Hz.Peygamber'in sürekli yanında bulunuşu, asr-ı saadetteki gelişmelerin odağında yer alması, hatta Mekhûl'un kendisinden rivayetine göre "Allah Rasûlü'nden ne duydumsa onu iyice ezberledim, kavradım ve bir daha asla unutmadım" demesine⁶⁵ rağmen, rivayet ettiği hadis sayısı, bu titizliği sebebiyle olsa gerek, beş-altı yüz civarında kalmıştır.⁶⁶ Bu yüzdendir ki o, mukillûn diye anılan ve az hadis rivayet eden sahabe arasında sayılmıştır.⁶⁷

Yukarıda temas ettiğimiz genel karakteri yanında, Ahmed b. Hanbel'in bildirdiği şu sözü, bu azlığın mezkur sebebini izah eder görünmektedir: "Size Allah Rasûlü'nden bir hadis rivayet ettiğimde, onun adına yalan söylemektense, gökyüzün-

⁶² Küleynî, *el-Kâfi*, 1/228, 239-242. Bu konuda Şii literatürde bulunan bütün rivayetleri ve yorumları bir arada görmek için Ebu'l-Hasen et-Takıyyü'n-Nürî et-Tabersî'nin (v. 1296/1878 ?) British Museum'da bulunan 400 varaklık *Faslu'l-Hutab fi İsbati Tahrifi Kitabı Rabbi'l-Erbâb*'ına bakılabilir. (Mikrofiliminden yapılan bir baskısını görmemizi sağlayan Ebubekir Sifil'e teşekkür ederim); aynı konuda bir özet sunum için bkz. Emin, *A'yânü's-Şîa*, 1/45-46. Şunu da belirtmeliyim ki mütekaddim Şii müfessir Tabersî (v.548/1153), *Mecmeu'l-Beyan* mukaddimesinde, mevcut Kur'an'da eksiklik bulunup bulunmadığı konusunda bazı Şiilerle haşeviyyenin şüpheleri olduğunu belirttikten sonra, şîanın sahih görüşünün noksanlık bulunmadığı yönünde olduğunu söyler. Ayrıca bkz., Yılmaz, M.Kazım, *"Şîa'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri"*, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (İsav), İstanbul 1993, s. 163-193.

⁶³ Şii kaynakların belirttiğine göre o, Hz.Peygamber'den sonra insanların en cesuruydu; öyle ki, melekler bile onun cesareti karşısında hayretler içinde kalıyordu. Bkz., Hillî, *Nehcü'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 244.

⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/185.

⁶⁵ İbnü's-Sabbâğ, *el-Fusûlü'l-Mühimme*'den nakleden Emin, age., 1/345.

⁶⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/221; Kandemir, "Ali", *DİA*, 2/375.

⁶⁷ İbnü's-Salah, *Mukaddime*, s. 302-303.

den yere düşmeyi tercih ederim..."⁶⁸ Aynı hassasiyeti seslendiren bir başka sözünü de Küleynî (v.329/940) nakletmiştir: "Rivayet ettiğiniz hadisi, onu size rivayet eden kimseye isnad edin. Eğer söz konusu rivayet doğru ise bu sizin lehinizedir; ama yalan ise o taktirde nakledenin aleyhine olur."⁶⁹

Hadis/sünnetin tespitindeki titizliği onu, hadis rivayet eden kimi sahabilere bile, naklinin doğruluğuna dair yemin ettirmeye sevk etmiş, ancak bu yemini etmeleri halinde rivayetlerini kabul etmiştir.⁷⁰

Hız.Ali, sünnetin tespiti kadar uygulanmasında da özel bir duyarlılık sahibidir.⁷¹ Onun yukarıda işaret ettiğimiz aksaklıklara hemen müdahale eden tavrına, burada şu örneği de, sünnet merkezli olarak ilave edebiliriz: Hız.Osman -daha önce Hız.Ömer'in yaptığı gibi- temettu' haccını, yani hac ile birlikte umre yapılmasını belli sebeplerle yasaklayınca, Hız.Ali bunu sünnete ters bulduğu için kabullenmemiş ve "Herhangi bir kimsenin sözüne bakarak Allah Rasülü'nün uygulamasını terk edecek değilim" diyerek temettu' haccına niyet etmiştir.⁷²

İşte bu iki temel kaynak (asl) ve illet birlikteliği sağlanabildiği ölçüde bu asıllara göre yapılan kıyas, onun hüküm ve fıkıh kaynağının temelini teşkil etmektedir. Hatta daha sonra adına kıyasü's-şebih denilecek olan ve asıl ile fer arasındaki bir tür benzerliği hüküm intikali için yeterli gören, hayli tartışmalı hüküm verme biçimi, Hız.Ali'nin verili hukuk çerçevesiyle kayıtlı kalma adına tercih ettiği bir yöntem olmuştur.

Mesela homoseksüel beraberlikleri, cinsel ilişki benzerliğine binaen zina kapsamında değerlendirmesi⁷³, zina zanlısı kadının, mülâne sonucu kocasıyla nikah bağı kalmaması örneğinden ve zina benzerliğinden hareketle, zina eden erkeğin de karısından tefriğine hükmetmesi, yani zinayı, her iki taraf için de bir tefrik sebebi sayması⁷⁴, bu çerçevede hatırlanabilir.

Aynı kapsamda değerlendirilebilecek daha ilginç bir örneğe de bu vesileyle işaret edelim: Aynı anda doğum yapıp biri erkek diğeri kız çocuk doğuran iki kadın da, erkek bebeğin kendisine ait olduğu iddiasındadır. Olayı çözemeyen Kûfe kadısı Şurayh, Medine'ye danışır. Bunun üzerine istişare heyetini toplayan Hız.Ömer'e şu ikna edici çözümü Hız.Ali önerir: Her iki kadın da sütlerini aynı hacimde bir kaba sağsınlar. Hangisinin sütü ağır gelirse erkek bebek onundur. Çünkü Yüce Allah, erkek ile kadını farklı yaratmış, mirasda da erkeğe bu yaratılışına bağlı olarak fazla pay vermiştir. Hatta erkek bebek doğuran annenin sütünün, kız doğurana göre daha yoğun olmasını taktir etmiştir. Dolayısıyla erkek bebeğin annesi, sütü birim olarak ağır olan kadındır.⁷⁵

⁶⁸ Müsned, 1/81; bkz., 1/83; Nesâî, *Hasâis*, s. 185.

⁶⁹ Küleynî, age., 1/52; bkz., 1/63-64.

⁷⁰ Tirmizî, "Tefsîr", 4; Müsned, 1/2; İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım*, 1/284,379; bkz. Ebu Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 31.

⁷¹ Zeyd b. Ali, *Müsned.*, s. 343.

⁷² Buhârî, "Hac", 34; Nesâî, İstanbul 1981, "Menâsik", 49.

⁷³ Zeyd b. Ali, age., s. 300; Şâfiî, age., 7/290; Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, 4/42.

⁷⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Beyrut 1988, 9/63; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/108-109; benzer bir tatbikatı için bkz., Şâfiî, age., 7/268.

⁷⁵ Takî Şüşterî, *Gazavathay Emîri'l-müminin Ali*, Tahran 1365, s. 179-181'den nakleden: Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 118. Hız.Ali imzasını taşıyan birçok kıyaslama örneğine, İbnü'l-Kayyım'ın, *İ'lâmu'l-Muvakkıfîn* isimli eserinin ilk iki cildinde rastlamak mümkündür.

Onun, naslarda belirlenmiş hukuk düşüncesini aşmama, ictihada bırakılmış sahada bile bir şekilde kanun koyucunun belirlemelerinin çerçevesine sıkı sıkıya sadık kalma anlayışının⁷⁶ bir yansıması, onun daha sonraları siyaset-i şer'iyye kavramı içinde tetkik edilecek olan ta'zîr cezalarının üst sınırına ilişkin görüşlerinde ortaya çıkacaktır. "Herhangi bir yetkilinin veya kralın vereceği ceza, Allah'ın hadlerine ulaşamaz" hadisini nakleden Hz.Ali, "Kölenin en düşük cezası 40 celde olduğuna göre, diğer insanlara verilecek ceza bunu aşamaz" ilkesini benimsemiştir.⁷⁷

Bunların yanında Hz.Ali (r.a.), kıyası bir ikna aracı olarak da kullanmıştır. Hz.Ömer (r.a.) döneminde bir kadın, dostuyla işbirliği yaparak üvey oğlunu öldürmüştü. Hz.Ömer bir kişiye karşılık iki kişinin kısas cezasına çarptırılmasında tereddüt gösterince Hz.Ali, şu kıyaslamayla halifeyi ikna etmişti: Bir toplulukta bulunan bireylerden her biri boğazlanmış bir hayvanın birer budunu alıp götürse hepsi hırsız sayılmaz mı?⁷⁸

Erkekler aynı anda birden fazla eşe sahip olabilirken niye kadınlar olamıyor şeklinde, 40 kadar kadının sorusuna da şu ikna edici kıyaslamayla cevap vermişti: "Her biriniz bir bakraç su getirsin ve şu kazana boşaltsın. Sonra da her biriniz boşalttığı kendi suyunu alıp götürsün." Kadınlar "nasıl olur, sularımız birbirine karıştı" itirazını yapınca, onlara "İşte, kadınlar aynı anda birden fazla erkekle nikahlı olsaydı, kişilerin tohumları da birbirine karıştırdı."⁷⁹ demiştir.

Onun bu kıyasçı çözümleme yöntemine rağmen, sonraki Caferî - İmâmîlerin kıyas karşıtı tavırları⁸⁰ dikkat çekicidir.

Hz.Ali'nin fıkıh yönteminde ele alınması gereken bir diğer husus, onun, kendisinden önceki uygulamalara sahip çıkması ve bunun bir devamı olarak icma yönünde karar vermesidir. "Bundan önce nasıl hüküm veriyorsanız yine aynı şekilde hüküm verin ki, böylece tek bir cemaat olasınız. Zira ben ihtilafa düşülmesinden endişe ederim."⁸¹ sözü ile, hakkında hadis-fıkıh âlimleri epey yorum yapsa da ondan İbn Cüreyc'in naklettiği "...Eğer bu konuda daha önce Ömer'in verdiği karar bulunmamış olsaydı mut'aya onay verirdim"⁸² sözü, bu yaklaşımın ipuçlarını taşımaktadır. Hatta icmaya ters olduğu söylendiğinde, verdiği kararları gözden geçirip şu örnekte olduğu gibi rucû etmesi, onun teşrî sisteminde icmanın ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir:

Ümmü veled cariyenin satıma konu olup olamayacağı sorulduğunda önce, Hz.Ömer'in bu konudaki görüşüne uygun olarak olumsuz cevap vermişken, sonraları

⁷⁶ Bu genel anlayışı karşısında hükmün hikmet ve maksadını esas alan istislahî bakış, Hz.Ali'de çok işlevsel olmamış gibidir. Onun lukata develerle ilgili meşhur uygulaması (Buhârî, "Lukata", 104; Müslim, "Lukata", 1-2) ve İmam Şâfiî'nin dediği gibi ona nispeti tartışmalı olan, zanaatkarların kendilerine emanet edilen mallara verdikleri zararı tazminle yükümlü tutma uygulaması (bkz., Abdurrazzâk, age., 8/217; Şâfiî, el-Üm, 4/43; Zeyd b. Ali, age., s. 257; krş., Kal'acı, age., s. 432-433), bu genel tespitimizi değiştirmeye yetmeyecek birkaç istisnadan biridir. Bu açıdan Zehebî'nin "Ali'nin nassa uymayan kararları çoktur" sözü (el-Müntekâ, s. 241,410) doğruluk payı taşımamaktadır.

⁷⁷ Zeyd b. Ali, Müsned, s. 359. Böyle olduğu içindir ki, kendisinin ilahlığını iddia edenleri çukurlarda yaktırması yönünde hem Şîf hem Sünnî kaynaklarda nakledilen kimi rivayetler tahkike muhtaç görünmektedir. bkz. Zeyd b. Ali, age., s. 303; Temîmî, Deâimu'l-İslam, 1/48-49; Zehebî, el-Müntekâ, s. 240; İbnü'l-Kayyım, et-Turuku'l-Hukmiyye, Beyrut ty. (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), s. 13,19

⁷⁸ Emin, age., 1/50

⁷⁹ Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 119-120

⁸⁰ Temîmî, age., 1/89-93; Küleynî, age., 1/ 43, 56-58; Hillî, age., s.402-403

⁸¹ Abdurrazzâk, el-Musannef, 11/329; Buhârî, "Fedâil", 9; Zehebî, age., s. 237

⁸² Abdurrazzâk, el-Musannef, 7/500; Küleynî, age., 5/448; Kal'acı, age., s. 608

satılabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine kendi tayin ettiği kadılardan biri olan Abîde (Ubeyde) es-Selmânî'nin, bu konudaki genel anlayışın Hz.Ömer'in görüşü etrafında oluştuğu uyarısını alınca, eski kanaatine dönmüştür.⁸³

Aynı düşünceyledir ki o, Hz.Ebu Bekr'in (r.a.) Hz.Fâtıma'yı üzdüğü söylenen Fedek arazisiyle ilgili hükmünü; Hz.Ömer'in teravihi mescitte cemaatle kıldırma uygulamasını; Hz.Osman'ın cuma namazı için ihdas ettiği ikinci ezan tatbikatını aynen devam ettirmiştir.⁸⁴

Daha çok Şîî kaynaklarda yer alan bazı karar ve fetvalarına göre Hz.Ali, kendi zamanının pozitif bilimlerinden de istifade etmiştir. Birçok örnek yanında, şu câlib-i dikkat olanını burada hatırlayabiliriz: Hz.Ömer'in hilafeti döneminde, hanımı da kendisi gibi esmer olan bir kişi, kucağında beyaz tenli bir bebekle gelir ve nesebe ilişkin şüphesini arzeder. Etraftakiler de iki esmerden beyaz tenli bir yavru doğmayacağı düşüncesiyle kadını suçlarlar. Olaya muttali olan Hz.Ali, eşi hayızlı iken onunla beraber olup olmadığını kocaya sorar. Evet cevabını alınca da şu izahta bulunur: "Evine dön, bu çocuk senindir. Beyazlığının sebebi de, embriyo halindeyken hayız kanının nutfeye karışmış olmasıdır. Çocuk büyüdükçe sizin gibi esmerleşecek." Gerçekten Hz.Ali'nin dediği gibi, çocuk büyüdükçe renginin de koyulaşmış olduğu görülmüştür.⁸⁵

Ve nihayet o, iyi bir matematik yeteneğe de sahiptir. Bunu örneklemek üzere, Şîî ve Sünnî kaynakların ortaklaşa naklettikleri meşhur çörek davasını özetleyeceğiz.

Beraber yolculuğa çıkan iki arkadaştan biri, öğle yemeği için mola verdiklerinde sofraya üç, diğeri beş çörek koyar. Tam yemeye başlayacaklarında, yanlarından geçmekte olan bir üçüncü kişiyi davet ederler. Üçü birden çöreklerin hepsini yerler. Üçüncü kişi, yediğinin bedeli olmak üzere sekiz dirhemi sofraya bırakır ve ayrılır. Çörek sahipleri bu sekiz dirhemi paylaşmak istediklerinde üç çöreği olan kişi eşit olarak dörder dirhem hakları olduğunu söylerken; diğeri, çörek sayısına göre bölmede yani üç+beş olması gerektiğinde ısrar eder. Anlaşamayınca Hz.Ali'ye gelirler. O, aradaki bir dirhemcik dolayısıyla birbirlerini üzmemelerini, sulh olmalarını önerse de üç çöreği olan buna yanaşmaz. Bunun üzerine Hz.Ali şu kararı verir: Sekiz dirhemden sadece birisi senindir, geriye kalan yedisi ise beş çörek sahibinindir. Hükmün gerekçesi ise şudur: Kendi beyanınıza göre, her biriniz aynı oranda yemişsiniz. Bu durumda her biriniz iki tam ve 2/3 çörek yemiş olursunuz. Üç çöreği olan kişi iki tam yedikten sonra kendisine ait olandan 1/3 kalırken, aynı mantıkla beş çöreği olan kişinin ise iki tam ve 1/3 çöreği kalmış oldu. Öyleyse üç çöreği olana bir dirhem, beş çöreği olana ise yedi dirhem düşer.⁸⁶

C. HZ.ALİ'NİN BAZI FIKHÎ ÇÖZÜMLEMELERİ

Araştırmamızın bu son bölümünde Hz.Ali'nin ilgi çekeceğini tahmin ettiğimiz bazı fikhî görüşlerine değineceğiz.

1. Abdestte ayakları yıkamak bir gerekliliktir. Abdestli iken yeniden abdest aldığı anda ayaklarını meshetmiş ve "Bu, abdestini bozmamış olan kimsenin abdest alış

⁸³ Zehebi, age., s. 237,255,293. krş. Zeyd b. Ali, age., s. 246; Şâfiî, age., 7/276

⁸⁴ Zehebi, age., s. 281,284,293,412

⁸⁵ Küleynî, age., 5/566-567; Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 121

⁸⁶ Küleynî, age., 7/427-428; İbn Abdilber, age., 3/41-42; Emin, age., 1/330,343; Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 124-125

şeklidir" demiştir. Bu ifadeden onun, ilk abdest alışta ayakları yıkamayı gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Kaldı ki o, Mâide suresindeki abdest ayeti geldikten sonra Hz.Peygamber'in ayaklarını hiç mesh etmediği bilgisini aktarıp, etrafına da ayakları yıkamaları emrini vermiştir.⁸⁷ Fakat, her türlü abdestte ayakları meshetmenin yeterli olduğunu hükme bağlayan Şîf ulema, bu hükmün kaynağı olarak Hz.Ali'den, onlarca uygulama örneği nakleder.⁸⁸

2. Kadınların kendi aralarında cemaatle namaz kılmaları tavsiye edilir. Böyle bir durumda saflar, Hz.Peygamber'in (s.a.) Ümmü Seleme'ye tarif ettiği biçimde şöyle düzenlenir: İmame olacak kadın, safin ne arkasında ne de önünde durur; tam ortada ve aynı hizada bulunur.⁸⁹

3. Eşinden bir veya iki defa boşanmış bir kadın, bir başkasıyla evlenir, sonra da bu yeni kocasının ölümü veya boşanmasıyla ilk kocasına dönerse, önceden kaç talak kalmışsa o talak sayılarında bir değişiklik olmaz. Yani kadının bir başkasıyla evliliği talak sayılarını sıfırlamaz. İkinci nikah, üçüncü talak takiben olmuşsa ancak o zaman sayı sıfırlanır.⁹⁰

4. Mut'a nikahı konusunda kaynaklar, ona çelişkili hükümler atfederler. Torunlarından Zeyd b. Ali'ye nispet edilen Müsned'de Hz.Ali'nin nikahta şart ve süre belirlemeyi caiz görmediği ima edilmektedirken⁹¹, Abdurrazzâk ve Ahmed b. Hanbel, bunu onayladığına dair rivayetleri de sergilerler.⁹² Şîf literatürde de zaten bu cevaz bilgileri tekrar edilmiştir.⁹³ Sünnî hadis ve fıkıh kaynakları ise, mut'a nikahının Hz.Peygamber tarafından nihaî olarak yasaklandığı haberlerini onun kanalıyla naklederler.⁹⁴

5. Hamile bir kadın ölecek olur da, taşıdığı ceninin canlı olduğu ihtimali belirlirse, cenin ameliyatla alınır.⁹⁵

6. Evlilikleri devam eden gayrimüslim eşlerden kadın, Müslümanlığı benimseyecek olursa, kocası tarafından memleketinden dışarıya çıkarılmadığı sürece evliliği zarar görmez; hatta mevcut gayrimüslim kocası, evliliğin devamı yönünde daha çok hak sahibidir. Fakat kadını kendi memleketi dışına götürürse, araları tefrîk edilir.⁹⁶

7. Hasımı tarafından dilinin bir parçası koparıldığı için bazı harflerin telaffuzu yeteneğini kaybeden kişiye, karşı taraf şu esas üzerinden diyet öder: Telaffuz edilemeyen harflerin sayısı, elifbâdaki 29 harfe oranlanır. Bütün bir dil diyetinin aynı oranda karşılığı tazminat olarak ödenir.⁹⁷

⁸⁷ Zeyd b. Ali, age., s. 71,73; Müsned, 1/78,110; krş., 1/82. İmam Şâfiî, Hz.Ali'den aksi yönde uygulamada bulunduğu, yani ilk abdest alışta ayaklarını meshettiği veya sadece üst taraflarını yıkadığı yönündeki rivayetleri kabule değer bulmaz, bkz., *el-Üm*, 7/251-252.

⁸⁸ bkz. Küleynî, age., 3/24-26, 29-32; Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih*, 1/41-43

⁸⁹ Zeyd b. Ali, age., s. 111

⁹⁰ Zeyd b. Ali, age., s. 291; Abdurrazzâk, age., 6/352; Kal'acî, age., s. 446

⁹¹ s. 271. Sonraki Zeydî fakihler, bu nikah türünü açıkça meşru görmemişlerdir. bkz., Şevkânî, *es-Seylül-Cerrâr*, Kahire 1403, 2/267-268

⁹² *el-Musannef*, 7/500; (krş., 7/501,505); Müsned, 1/97

⁹³ bkz., Küleynî, *el-Kâfi*, 5/402-403, 448-465; Şeyh Sadûk, age., 3/358 vd.

⁹⁴ Buhârî, "Nikah", 31; Müslim, "Nikah", 29-32; İbn Mâce, "Nikah", 44; Müsned, 1/79,103; Şâfiî, age., 7/273

⁹⁵ Zeyd b. Ali, age., s. 158; Küleynî, age., 3/206

⁹⁶ Abdurrazzâk, age., 6/84, 7/175, Şâfiî, age., 7/268; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/313; Kal'acî, age., s. 457

⁹⁷ Küleynî, age., 7/322-323; Şüsterî, *Gazavathayî Emîrî'l-müminin Ali*, s. 207'den nakleden: Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 122

8. Hasminın bir gözüne verdiği zararla görme yeteneği azalan kişiye de şu esasa göre diyet verilir: Sağlam gözü kapatılarak, hasar gören gözün bir yumurtayı hangi mesafeden itibaren göremediği tespit edilir. Aynı yöntem bu defa sağlam göze uygulanır ve aradaki oran bulunur. Tam göz diyetinin bu orana karşılık gelen miktarı, tazminat olarak ödenir.⁹⁸

Örnek olarak birkaçına işaret ettiğimiz bu yaklaşımları da gösteriyor ki, Hz.Ali, naslarla belirlenmiş hükümlere harfiyen uyan ve bir şekilde benzetebildiği sürece yeni karşılaşılan meseleleri bunlara kıyaslamalar yaparak çözen bir yöntem izlemiş, dolayısıyla herkesin kontrolünü yapabileceği bilgi kaynaklarını kullanmıştır.

Burada son söz, kulaklarımıza küpe olacak bir tavsiyesiyle onun olsun:

*"Size gerçek fakihin kim olduğunu bildireyim mi? O, Allah'ın rahmetinden insanların ümidini kestirmeyen, azabına karşı da güvence vermeyen; haramları hakkında cevaz fetvası yetiştirmeyen ve Kur'an'ı bir tarafa bırakıp da başka şeye rağbet etmeyen kimsedir. Bilin ki, derin anlayış (tefakkuh) ve düşünüşün (tefekür) bulunmadığı bir ilimde hayır yoktur. Uyanık olun! Üzerinde düşünülmeyen Kur'an okunuşunda, tefekkürü olmayan kulukta da hayır yoktur."*⁹⁹

⁹⁸ Küleynî, 7/323; Rahimov, "İmam Ali'nin Gazavatları", s. 122

⁹⁹ Küleynî, 1/36; Bu ve benzeri öğütleri için ayrıca bkz. Güler, "Hz.Ali: İlim ve Hikmet Abidesi Kişi", s. 219-224; a.mlf., "Ali b. Ebî Tâlib'in Günümüz Problemlerine Işık Tutan Bazı Ahlak İlkeleri", SÜİF.Dergisi, sy.13 (Konya 2002), s. 35-46